

Recenzie

Brezák, Jozef: Základy demografie

Bratislava, BIRKE, 2010, 135 s. ISBN 978-80-970340-0-9

Publikácia *Základy demografie* od Jozefa Brezáka sa veľmi vhodne objavila v čase, keď nielen politikov a odborníkov, ale aj širšiu verejnosť začína zaujímať problematika demografického vývoja na Slovensku. Kniha umožňuje všetkým záujemcom a zainteresovaným preniknúť hlbšie do pochopenia súvislostí demografického vývoja a jeho štatistického a demografického sledovania. Zároveň môže slúžiť aj ako úvod do demografie ako samostatnej vednej disciplíny. Prvotným zameraním je to publikácia prehľadová, úrovňou náročnosti prístupná študentom i laikom. V zmysle tohto zamerania sa nesústreďuje na predstavenie nových autorských vedeckých postupov či poznatkov (pokiaľ však nehovoríme o autorských poznatkoch zo spracovania štatistických údajov). Napriek tomu môže byť užitočná aj pre aktívneho sociológa, ktorého zrejme neprekvapí novými poznatkami z oblasti súčasného stavu demografického vývoja, ale poskytne mu jasný, v jednej publikácii sústredený prehľad základných demografických pojmov, spôsobov zisťovania a výpočtu základných demografických veličín a zreteľný opis ich vzájomných súvislostí.

Kniha nepochybne môže byť cennou súčasťou knižnice študentov spoločenských vied i odborníkov, ktorí nepracujú so štatistikami a demografickými poznatkami pravidelne a z času na čas si potrebujú ozrejmiť štruktúru štatistických veličín, obsah niektorých pojmov, prípadne nahliadnuť hlbšie do minulosti vývoja demografie, štatistických zisťovaní alebo základných vývojových trendov populačných zmien. Knihu totiž možno čítať dvoma spôsobmi.

Po prvé, možno ju prečítať „jedným dychom“, teda od začiatku do konca. Napriek tomu, že zväčša je zostavená ako stručný prehľad základných pojmov, jej čitateľsky pútavý charakter umožňuje aj takéto čítanie. Autor totiž s ľahkosťou pretkáva text jednak čitateľsky zaujímavými postrehmi z reálneho života (či už prítomného alebo z minulosti), alebo poukázaním na vzájomné súvislosti medzi ukazovateľmi, čo často spĺňa ilustračný charakter danej časti textu. Tento spôsob čítania však môže, samozrejme, po istom čase unaviť takého čitateľa, ktorý je v demografii začiatočníkom a v záujme porozumenia textu sa bude musieť vracieť k pojmom, ktoré si na prvé čítanie celkom neosvojil. Považujeme však za veľké pozitívum recenzovanej knihy, že ju napriek tomu, že je vo veľkej časti koncipovaná ako prehľad základných demografických pojmov, možno bez veľkého sebazapierania čítať aj takýmto súvislým spôsobom. V tomto zmysle knihu možno prirovnať k učebnici, avšak autor poukazuje aj na súvislosti a problémy, ktoré síce študentov môžu motivovať

k štúdiu a mali by o nich vedieť, no ich riešenie spadá do pôsobenia odborníkov.

Po druhé, kniha môže slúžiť ako príručný slovník, do ktorého bude čitateľ nahliadať len v prípade potreby. Je logicky zostavená, členená do častí s krátkymi kapitolami, vhodne pomenovanými slovníkovým spôsobom podľa pojmov, ktoré sa v jednotlivých kapitolách vysvetľujú, čím dosahuje jednoduchú prehľadnosť. Pri zvolení tohto spôsobu čítania čitateľ určite ocení, že v jednej časti nájde viaceré pojmy, ktoré spolu súvisia, prípadne predstavujú rôzne spôsoby merania podobných reálnych javov. Autor čitateľa nenásilne usmerňuje v tom, akú vypovedajúcu hodnotu majú jednotlivé pojmy a ktoré z nich je vhodnejšie použiť v rozmanitých demografických súvislostiach.

Kniha má 11 častí. V prvej časti *Obyvateľstvo – predmet záujmu* Brezák uvádza čitateľa do problematiky demografie. Predstavuje pojem populácia v odlišení od iných podobných pojmov (ľud, obyvateľstvo), poukazuje na podmienky jej vzniku a trvania, resp. autochtonnosti populácie. Následne predstavuje demografiu ako vednú disciplínu, jej predmet a metódy, taktiež subdisciplíny demografie. Súčasťou tejto časti je aj stručný prehľad vývoja demografického myslenia, ktorý siaha od prvých známych sčítaní ľudu v staroveku až po rozvoj demografie v 19. a 20. storočí, a to aj s dôrazom na slovenských priekopníkov demografie. Významnú stránku knihy tvoria informácie o dejinách zákonných i inštitucionálnych podmienok rozvoja skúmania populácie a jej vývoja na území súčasného Slovenska.

V druhej kapitole *Koľko nás bolo a koľko nás je* autor predstavuje vývoj populácie v celosvetovom, európskom i slovenskom kontexte. Uvádza odhady i údaje o vývoji počtu obyvateľov sveta (od vzniku tzv. súčasného človeka až po súčasnosť), podobne aj v európskom rozmere. Viac priestoru autor venuje dejinám vývoja populácie na území Slovenska, kde zdôrazňuje viaceré prelomové obdobia, ktoré ovplyvnili ďalší vývoj populácie a v tejto súvislosti vysvetľuje aj pojem demografická revolúcia.

Tretia časť *Generácie, pokolenia, životný cyklus* je zameraná na vysvetlenie pojmov, ktoré obsahuje názov. V tejto časti Brezák poukazuje na súvislosť týchto pojmov s rodinou a rodinným cyklom. Pojem generácia, pokolenie autor predstavuje v jeho rôznych významoch a v súvislostiach s demografickými veličinami: odlišuje reálne a hypotetické pokolenia, historické a demografické chápanie generácie, predstavuje označovanie nadväzujúcich pokolení a spôsoby určovania dĺžky trvania generácie, objasňuje chápanie pojmov rovesníci a kohorta a predstavuje spôsoby ich využitia v demografii. Ako základnú spoločenskú jednotku štatistického skúmania Brezák predstavuje rodinu a v nadväznosti na ňu aj domácnosť a jej jednotlivé druhy (rodinné i nerodinné). Súčasťou tretej časti je aj upresnenie pojmu životný cyklus jednotlivca, životný cyklus rodiny a tiež kolektívny životný cyklus konkrétnej generácie.

Vo štvrtnej časti *Demografická štatistika* autor predstavuje výber z aplikovaných základov štatistiky: štatistický súbor, štruktúra, početnosť, demografické znaky a ich druhy, demografické jednotky a kolektivity a ich druhy, spôsob triedenia (klasifikácie) v demografii a jeho druhy, demografické ukazovatele a ich druhy, štandardizácia a jej druhy. V tejto časti predstavuje tiež znázorňovacie prostriedky v demografii (tabuľky a grafy), pričom vysvetľuje zaužívané spôsoby označovania pre správne čítanie tabuliek a grafov. Zároveň tu autor ukazuje, akým spôsobom demografia pracuje s kategóriou času a ako sa premieta do demografickej analýzy. Významnou súčasťou tejto časti knihy je predstavenie systému zberu údajov, kde autor na základe platnej legislatívy zostavuje prehľad inštitúcií (matričné úrady, zdravotnícke zariadenia, sobášiace orgány, ohlasovne pobytu, súdy, Štatistický úrad SR, orgány Ministerstva vnútra SR – register obyvateľstva, polícia), ktoré sústredujú demografické informácie.

Piatu časť *Analýza populačnej základne* Brezák venuje vysvetleniu postupu zisťovania stavu obyvateľstva (priame zisťovanie a bilančné metódy) a základných pojmov, ktoré súvisia s jeho určovaním (začiatok a koniec sledovaného obdobia, stredný stav obyvateľstva). Autor v tejto časti predstavuje tiež základné znaky, podľa ktorých sa skúma stav obyvateľstva, najmä biologické znaky (pohlavie a vek) a demografické veličiny, ktoré na ne nadväzujú. Okrem toho tu autor predstavuje analýzu priestorových štruktúr a bývania (rozmiestnenie a hustotu obyvateľstva), spôsoby zaznamenávania miesta narodenia, bydliska či kategorizáciu domácností, domov a bytov. Posledné kapitoly tejto časti autor venuje analýze sociálnych štruktúr, ako je rodinný stav, štátne občianstvo a dosiahnutý stupeň vzdelania a kvalifikácie. Taktiež sa venuje ukazovateľom ekonomickej aktivity, povolania, zamestnania a príslušnosti k spoločenským triedam, národnosti, štruktúre obyvateľstva podľa materinského jazyka a náboženskej príslušnosti.

Z hľadiska rozsahu jedna z kratších častí, šiesta časť *Sobášnosť a rozvodovosť* sa sústreďuje na tieto dva ukazovatele procesov sociálno-právnych pohybov. Autor tu predstavuje hlavné spôsoby sledovania týchto ukazovateľov a trendy ich vývoja.

Siedma časť *Procesy prirodzenej menlivosti* predstavuje zmeny vo vývoji obyvateľstva, ktoré súvisia s prirodzenou reprodukciou populácie. Autor tu opisuje základné situácie ľudského života, ktoré súvisia s týmto druhom menlivosti (tehotenstvo, pôrod, zdravotný stav, chorobnosť, úrazovosť, smrť) a rozmanité ukazovatele, prostredníctvom ktorých sa prirodzená menlivosť sleduje. Brezák načrtáva aj trendy vývoja niektorých ukazovateľov, a to z chronologického hľadiska na Slovensku, ale tiež v medzinárodnom porovnaní. Súčasťou tejto časti je aj stručný náhľad do vývoja tvorby jednotnej

klasifikácie chorôb a aktuálny zoznam tried Medzinárodnej štatistickej klasifikácie chorôb a pridružených problémov (MKCH 10).

V ôsmej časti *Procesy migračnej menlivosti* sa autor venuje vysvetleniu základných ukazovateľov mechanickej, čiže priestorovej menlivosti populácie. Špecifikuje objem a obrat sťahovania, vnútorné a zahraničné sťahovanie, kyvadlovú mobilitu a ukazovatele inej priestorovej mobility (ukazovatele cestovného ruchu a turistiky). Aj v tejto časti autor naznačuje aktuálne trendy vývoja týchto ukazovateľov a upozorňuje na význam ich sledovania. Poukazuje tiež na druhy cestovania, o ktorých demografické zdroje neposkytujú žiadne informácie (napr. tie typy cestovania, ktoré sú vyvolané záujmom o veľké športové akcie, kultúrne podujatia či náboženské púte).

Samostatnú krátku časť *Zmeny v počte obyvateľov* autor venuje vysvetleniu indikátorov prirodzený prírastok obyvateľstva, migračný prírastok obyvateľstva a celkový prírastok obyvateľstva, ich vzájomných vzťahov a spôsobu ich určovania.

Informačne bohatá je desiatu časť *Populačný rast a reprodukcia*. Brezák tu predstavuje problematiku populačných projekcií a prognóz, a tiež demografických modelov. Podrobne vysvetľuje pojmy stacionárna a stabilná populácia. Uvádza základné biometrické miery (pravdepodobnosť dožitia, pravdepodobnosť úmrtia, počet dožívajúcich, počet zomretých, počet žijúcich, počet rokov, ktorý ešte prežije súbor osôb vo veku x), ukazuje ich použitie v zostavovaní úmrtnostných tabuliek a naznačuje i využitie v praxi (najmä v aktuárskej demografii, súvisiacej s poisťovníctvom). Táto časť obsahuje aj kapitoly o syntetizujúcich ukazovateľoch plodnosti (úhrnná plodnosť, hrubá miera reprodukcie, čistá miera reprodukcie) a o ich súčasnom stave. Autor v tejto časti vysvetľuje aj ukazovateľ strednej dĺžky života a jeho súčasný stav na Slovensku.

Posledná jedenásta časť *Ekonomicko-sociálne dôsledky* plní zároveň úlohu záveru. Autor v nej sumarizuje súčasné trendy demografického vývoja na Slovensku v globálnom rozmere a poukazuje na oblasti spoločenského i individuálneho života, na ktoré majú tieto trendy vplyv. Osobitnú pozornosť venuje demografickému starnutiu obyvateľstva (v rozlíšení absolútneho a relatívneho starnutia) a analyzuje ho v kontexte možných opatrení populačnej politiky. Na záver Brezák zdôrazňuje význam demografických informácií v kontexte hľadania populačného optima, ktoré nevzťahuje len k pojmom ako životná úroveň, životný štandard, hrubý národný produkt na obyvateľa či populačné maximum, ale upozorňuje aj na to, že niektoré krajiny začínajú riešiť otázky etiky populačnej politiky.

Mária Suríková